

Musil, Libor

Trvalá udržitelnost a pokora v postojích obyvatel jižní Moravy ke krajině

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1997, vol. 46, iss. G39, pp. [133]-151

ISBN 80-210-1705-8

ISSN 1211-6815

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111185>

Access Date: 05. 03. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

LIBOR MUSIL*

TRVALÁ UDRŽITELNOST A POKORA V POSTOJÍCH OBYVATEL JIŽNÍ MORAVY KE KRAJINĚ**

Abstract: The article is based on data from four research projects examining attitudes of southern Moravia villagers to the landscape. The data interpretation is based on the assumption that barriers to a willing acceptance of "the order" of the landscape as it is, is an anthropocentric idea of the unlimited entitlements of citizens in a modern society. This idea is derived from the ideology of civic rights. The inhabitants accepted changes in the landscape, and this supports above mentioned hypothesis, that were connected with collectivisation of agriculture and reservoir construction as signs of modernisation. The inhabitants adjusted to the negative effects of such changes with a fatalistic acceptance of their own helplessness towards decisions made by politicians and technical experts.

Cílem této stati je pojednat téma dobrovolné skromnosti z hlediska vztahu lidí ke krajině.

Termínem „dobrovolná skromnost“ se obvykle označuje postoj lidí záměrně střídmych ve spotřebě. V tomto pojetí je podle mého názoru téma dobrovolné skromnosti nepřiměřeně zúženo na otázku spotřeby, která je považována za ústřední v kontextu moderního myšlení. Důsledkem ztotožnění dobrovolné skromnosti se skromností ve spotřebě je přijetí moderní definice tématu trvalé udržitelnosti stylu života.

Z hlediska trvalé udržitelnosti se spotřeba jeví jako jedna z mnoha dimenzí, jimiž je život lidí propojen s přírodním prostředím. Mezi tyto dimenze stylu života vedle spotřeby patří například vývoj lidských sídel, bydlení a migrace, rozsah potomstva a způsob výchovy dětí, práce, technologie, způsob využívání krajiny aj. Přijetí hlediska trvalé udržitelnosti tedy vede k otázce:

* Adresa autora: PhDr. Libor Musil, CSc., Katedra sociální politiky a sociální práce FF MU, Arne Nováka 1, 660 88 Brno

** Za podporu, díky níž mohl vzniknout tento text, děkuji MŽP ČR, WWF-USA, ZO ČSOP Veronica a GA ČR.

„Do jaké míry a jak se dobrovolná skromnost projevuje v různých sférách lidského života?“

Dílečím aspektem uvedené otázky je zde pojednané téma dobrovolné skromnosti jako součásti vztahu lidí ke krajině.

Trvalá udržitelnost, občanská práva, a pokora vůči řádu krajiny

V následujícím textu je toto téma rozčleněno do dvou otázek: „Jak v podmínkách moderní společnosti definovat dobrovolnou skromností prostoupený postoj ke krajině a jak identifikovat jeho rysy?“ „Do jaké míry se prvky dobrovolné skromnosti ve vztahu ke krajině projevují ve výzkumem relativně dobře zdokumentovaných postojích obyvatel jižní Moravy?“

Pojem „trvale udržitelný rozvoj“ byl původně použit pro označení strategie zaměřené na omezování dvou souvisejících faktorů globální ekologické nerovnováhy: (a) životního stylu populací tzv. hospodářsky vyspělých zemí, které zatěžují biosféru dlouhodobě neudržitelnou spotřebou zdrojů a produkcí odpadů, a (b) bídy, která vede obyvatelstvo chudých zemí, usilující často o prosté přežití, k prostorově rozsáhlé destrukci lesů, travních porostů, půdy, vodních zdrojů a celé krajiny (Naše, 1991: 17,20,36). V duchu této strategie by měly tzv. „vyspělé země“ usilovat o omezení své spotřeby zdrojů na dlouhodobě udržitelnou úroveň a současně podpořit chudé země tak, aby jejich obyvatelstvo vyvázlo z krajní nouze, která mu brání hledat efektivnější a krajinu méně zatěžující způsob využití dostupných zdrojů (Naše, 1991: 70–80).

Pro obyvatelstvo hospodářsky lépe situovaných zemí, které nežije v bídě, z této strategie vyplývá požadavek stabilizovat nebo omezit spotřebu zdrojů a zmírnit tlak na krajinu. V rozporu s tímto požadavkem vyvolává v hospodářsky úspěšnější části světa užití pojmu „trvale udržitelný rozvoj“ dojem, že další hospodářský růst je možný ekologicky přijatelným, udržitelným způsobem. Jinak řečeno, užívání pojmu „trvale udržitelný rozvoj“ odůvodňuje v bohatší části světa další pokračování ekonomických a sociálních trendů, které jsou z ekologického hlediska dlouhodobě neudržitelné (např. zvyšování spotřeby zdrojů, nenasytost a orientace na další konzum, lhostejnost vůči ekologickým důsledkům výrobních i volnočasových aktivit apod.).

Uvedený posun významu slova „trvale udržitelný rozvoj“ („sustainable development“) je velmi výrazný v relativně bohatých, český mluvících zemích. Zatímco angličtina umožňuje rozlišování mezi významy slov „growth“ (kvantitativní růst) a „development“ (kvalitativní rozvoj, zdokonalování), čeština toto významové rozlišení nezná. V českém prostředí je „rozvoj“ („development“) chápán jako synonymum „růstu“ („growth“), tedy převážně kvantitativního přibývání.

Původní smysl strategie „trvale udržitelného rozvoje“ je dnes, vzhledem k obecnému přijetí „nové pravdy růstu a trvalé udržitelnosti“ (Lash, 1996: 19, kurzíva L.M.), možno lépe vyjádřit pojmem „trvale udržitelné využívání krajiny“ („sustainable landscape use“) než původním „trvale udržitelný rozvoj“ („sustainable development“). Pojem „trvale udržitelné využívání krajiny“

upozorňuje na skutečnost, že by lidé měli přizpůsobit cíle a metody své činnosti hledisku stability krajiny jako celku a neobsahuje přitom rozpor mezi snahou o další „rozvoj-růst“ dostatečně „rozvinutých“ zemí na jedné straně a snahou o „trvalou udržitelnost“ na druhé straně.

Vzniká otázka, zda obyvatelé bohatších zemí do svých postojů začleňují hodnoty a vzory, které jim brání přijmout strategii trvale udržitelného využívání krajiny? Z hlediska tématu dobrovolné skromnosti je možné vyslovit hypotézu, že takovou překážkou je soubor představ, které zde pracovně označím jako *každodenní verzi ideologie občanských práv*. Domnívám se, že v duchu této ideologie definuje obyvatelstvo ekonomicky bohatších zemí, mezi něž se řadí i Česká republika, své aspirace způsobem, který z jejich morálního vědomí vytěsňuje hodnotu pokory¹, včetně *pokory vůči řádu krajiny*². Morální požadavek dobrovolné skromnosti, jehož ekvivalentem je v kontextu vztahu lidí ke krajině ekologicky zdůvodněný postulát pokory vůči řádu krajiny, se v moderní společnosti střetává s představou, že nejvyšší morální hodnotou je respektování nároků každého lidského jedince.

Důvěra obyvatel industrializovaných zemí vůči takovým cílům a institucím moderní společnosti, jakými jsou ekonomický růst, trh, demokracie, specializace, věda a na jejich poznatcích založená technologie, státem regulované sociální zabezpečení, masový konzum, reklama a další, je mimo jiné založena na respektu vůči tzv. ideologii občanských práv. Tato ideologie začala podle představ sociologů získávat obecnější renomé v anomické situaci přechodu mezi tradiční a moderní společností, to je v době tzv. průmyslové revoluce. Její hodnoty se postupně staly jádrem konsensu, o který se opírá vzájemný respekt, dohoda nebo dokonce spolupráce členů jinak konfliktních skupin moderní společnosti (bohatých a chudých, námezdně pracujících a zaměstnavatelů, nadřazených a podřazených, specializovaných profesionálů a na jimi monopolizovaných službách závislých laiků, byrokratů a občanských iniciativ, většin a menšin, mužů a žen atd.). Možnost překlenout napětí a konflikty mezi uvedenými a dalšími skupinami dosud byla v moderní společnosti založena na tom, že členové těchto skupin – navzdory četným pochybnostem – obvykle věří, že všichni jedinci (občané) bez rozdílu mají mít svá *nezadatelná práva*, že se všichni bez rozdílu cítí být zavázáni tato práva respektovat, že pokud jsou práva jedince někým porušena, veřejnost a případně i „zákon“ to odsoudí, a konečně, že je – navzdory všem rozdílům – důležité spolupracovat při zabezpečování ekonomického růstu, který

- 1 Úpadek morálního významu pokory, který je jedním z průvodních rysů modernizace společnosti, nebyl pravděpodobně způsoben toliko izolovaným působením ideologie občanských práv. Růst vlivu této ideologie a úpadek významu pokory, který jej provází, je pravděpodobně součástí širšího vývojového proudu, do něhož zasahuje také sekularizace společnosti, expanze technologických možností, specializace, pluralizace sociálních rolí moderního člověka, oslabení vlivu sociální kontroly komunitního typu a jiné faktory.
- 2 Termínem „pokora vůči řádu krajiny“ označují jednání lidí, kteří se při využívání krajiny snaží nenarušovat její ekologickou stabilitu, udržovanou systémem (řádem) cyklických a zpětnovazebních procesů přírodního prostředí. Více nebo méně rovnovážná soustava těchto procesů je výsledkem autonomního vývoje přírody a činnosti člověka v krajině.

poskytne dostatek zdrojů pro uspokojení (alespoň některých) *nezadatelných nároků každého jedince*.

Teorie sociální politiky, která se výzkumem ideologie občanských práv dlouhodobě zabývá, konstatuje (viz např. Flora, 1995: 40), že v průběhu více než jednoho sta let obyvatelstvo moderních industrializovaných zemí postupně přijalo představu, že součástí jeho nezadatelných nároků jsou tři typy práv. Základní občanská práva, mezi něž patří zejména svoboda vyznání a názoru, svoboda vyjadřování a shromažďování, svoboda pohybu, svoboda vstupovat do tržních vztahů a jiné. Dále práva politická, zejména právo být volen a volit politickou reprezentaci. A konečně práva sociální, tedy zákonem garantovaný nárok na poskytnutí některých veřejně uznaných ekonomických dávek a sociálních služeb.

Teoretikové sociální politiky si obvykle kladou otázku, jak přijetí a institucionalizace ideologie občanských (zejména sociálních) práv ovlivňovalo racionalitu volebního chování a racionalitu zacházení s ekonomickými zdroji. V souvislosti se zkoumáním postojů k ekonomické redistribuci si kladou otázku, jak přijetí a institucionalizace ideologie občanských práv ovlivnila racionalitu každodenního jednání moderních lidí. Z důvodu své specializace a díky svému zaměření na fungování a stabilitu institucí moderní společnosti si teoretikové sociální politiky zpravidla nevěšimají otázky: „Jak ovlivnilo přijetí a institucionalizace ideologie občanských práv postoj moderních lidí ke krajině a přírodnímu prostředí?“ Pro mě bude tato otázka v dalším textu otázkou ústřední.

Z hlediska postojů moderních lidí ke krajině jsou zásadní dva prvky ideologie občanských práv. Za prvé je to *morální adorace nároků individua*, která je v moderní společnosti vnímána jako rozhodující důvod ke vzájemnému respektu mezi lidmi a jako podmínku sociální soudržnosti. Z hlediska vztahu lidí ke krajině je – za druhé – důležité, že zmíněná adorace nároků jedince, je v rámci ideologie občanských práv chápána jako adorace nároků *lidského jedince*. Přijetí ideologie občanských práv tedy podpořilo antropocentrickou³ orientaci lidského jednání.

Ve svém formálním, zákonodárném vyjádření se „nezadatelná práva“ každého jedince týkají poměrně jasně vymezeného a *omezeného* seznamu občanských práv a svobod. Jejich kodifikace, politické konflikty, které k ní vedly, a praktiky volebního trhu podpořily přijetí představy nezadatelných práv širokými vrstvami populace moderních států. Představa nezadatelných práv se postupně stala součástí racionality každodenního jednání lidí. Lze předpokládat, že její obsah se v tomto procesu měnil.

Původně abstraktní formulace filosofů, politiků a právníků občanské společnosti, které poměrně jasně vymezovaly rozsah nároků občana, byly redifi-

3 Termínem „antropocentrická orientace“ zde označuji sklon považovat člověka a jeho potřeby a zájmy za ústřední hodnotu a poměřovat hodnotu okolního, mimo-lidského světa a jeho jednotlivých částí (přírody, krajiny apod.) z hlediska jejich významu pro uspokojování potřeb lidí.

novány laiky. Postupně tak podle mého názoru vznikala každodenní verze ideologie občanských práv. Ta je sdílena méně reflektovaně než její kodifikovaná předloha. V jejím rámci dochází k rozmlžování poměrně jasných hranic rozsahu nároků jedince. Domnívám se, že zřetelně definovaný pojem „nezadatelná práva občanů“ byl v laickém vědomí občanů nevědomky nahrazen mlhavým a z hlediska rozsahu značně volnějším pojmem „*neomezitelné nároky jedince*“. Legitimita kodifikovaných práv občanů se podle této mé domněnky postupně změnila v předpoklad, že každému jedinci se má dostat uspokojení všech aspirací, které dokáže zformulovat nebo alespoň nejasně tušit. Myšlenka, že moderní společnost je zde proto, aby garantovala veřejně uznaná práva jedince, se změnila v představu, že spravedlivá společnost by měla každému poskytnout vše, co si usmyslí. Pokud toho není schopna dnes, je povinna dělat vše pro to, aby toho byla mocna zítra.

Jako více či méně horliví zastánci ideologie „*neomezených nároků lidského jedince*“ s výhradami uznáváme dva limity svých aspirací.

Prvním limitem je respekt k nárokům ostatních jedinců. Ten je dobře sluchitelný s kodifikovanou verzí práv občana. Je však obtížné skloubit jej s racionalitou každodenního jednání, která je vedena představou neomezitelných nároků jedince. Zdá se, že poměrně velká část členů moderní společnosti, vedena touhou uspokojit své „*neomezitelné nároky*“, překračuje hranici respektu vůči právům a nárokům ostatních lidí. Za výraz tohoto sklonu je možné považovat vývoj kriminality, totalitní tendence, politický nacionalismus a rasismus, snahu moderních lidí nahrazovat partnerský dialog manipulací (viz Musil, 1996) nebo monopolizaci veřejného rozhodování specializovanými experty a úředníky (viz např. Lash, 1996). V kontextu každodenní verze ideologie občanských práv je nerespektování práv ostatních lidí často chápáno jako morálně legitimní. Schopnost ideologie občanských práv být základem integrity moderní společnost je tím do určité míry zpochybněna.

Druhým uznávaným omezením „*neomezených nároků lidského jedince*“ je nedostatek peněz (nikoliv už přírodních zdrojů). Ani toto omezení však není chápáno jako zcela morálně legitimní. Pokud se nedostává peněz, které jsou potřeba k uspokojení aspirací občana moderní společnosti, je to chápáno jako přechodná, momentální nespravedlnost, která bude nebo by alespoň měla být překonána.

Pokud jsou mé předpoklady o obsahu laické, každodenní verze ideologie občanských práv správné, znamená to, že přijetí a institucionalizace této ideologie vedla v moderní společnosti ke zpochybnění názoru, že součástí lidského důstojenství je pokorné přijímání omezení, která aspiracím člověka klade okolní svět. Lze předpokládat, že z hlediska nakupujících občanů a voličů, kteří jsou reklamou donekonečna utvrzováni ve správnosti své představy, že hlavní vlastností výrobků, služeb a politiků je schopnost lépe uspokojit jejich oprávněné, dosud nedokonale uspokojované nebo neuspokojené, v zásadě však uspokojitelné nároky, je myšlenka pokory těžko přijatelná. Pokora by znamenala rezignaci na uspokojení *oprávněných a neomezených nároků jedince*, což by bylo v kontextu každodenní verze ideologie občanských práv

chápano jako ztráta šancí na důstojný život: Jedinec tu přece není proto, aby se něčemu podřizoval. Společnost – a potažmo celý svět – tu je proto, aby byl nástrojem uspokojení jeho oprávněných nároků. Pro ideologii občanských práv je klíčová představa, že velké instituce mají sloužit jedincům, ne naopak. Moderní lidé jistě mají často pocit, že tomu přesně naopak je. Pod vlivem ideálů občanské společnosti jsou však přesvědčeni, že by tomu tak být nemělo a že to není morálně zdůvodnitelné⁴.

Součástí ideologie občanských práv není explicitní formulace názoru, že služební vztah velkých institucí vůči jedinci by se měl stát také předobrazem vztahu mezi moderním člověkem a světem obecně. Tato ideologie nicméně definuje jako cílovou hodnotu respektování práv, respektive neomezených nároků *lidského* jedince. Představa, že velké organizace mají sloužit lidskému jedinci, je snadno převoditelná do úvah o vztahu mezi člověkem, přírodou a krajinou. Lze tedy vyslovit domněnku, že ideologie občanských práv podporuje antropocentricky účelový postoj moderních lidí vůči přírodě a krajině.

Výsledkem vlivu ideologie občanských práv je tedy mimo jiné sklon poměřovat hodnotu okolního světa jeho užitečností pro člověka a nedostatek pokory. Oba tyto rysy postojů moderních lidí jsou v mnoha ohledech protikladné principu trvale udržitelného využívání krajiny. Z ekologického hlediska je krajina sítí na sebe navazujících a vzájemně se podporujících ekologických systémů. Stabilita těchto systémů a jejich sítí je podmíněna respektováním (nenarušováním) celistvosti jejich autonomní struktury. Z tohoto hlediska spočívá trvale udržitelné využívání krajiny v takovém čerpání jejich zdrojů, které nevede k narušení celistvosti struktury ekologických systémů a jejich vzájemných vztahů. Trvale udržitelné může být využívání krajiny zaměřené na zachování a spontánní vývoj struktury přírodních procesů jako na cílovou hodnotu. Nemá-li docházet k ekologické destrukci krajiny, je třeba znát a respektovat řád procesů, které v krajině probíhají, a to i tehdy, omezuje-li tento respekt možnosti člověka uspokojit jeho bezprostředně uvědomované potřeby. Z tohoto hlediska je *pokora vůči řádu krajiny* synonymem dobrovolné skromnosti ve vztahu ke krajině.

Z uvedeného vyplývá, že trvale udržitelné využívání krajiny není slučitelné s antropocentrickým posuzováním významu krajiny a je podmíněno pokorou lidí vůči řádu krajiny. Každodenní verze ideologie občanských právě

4 O značném vlivu této představy svědčí například to, že velká část umění 20. století je věnována zobrazování jedince, který bojuje za svá práva s velkými organizacemi (církví, policií, armádou, psychiatrickými léčebnami a jinými „totálními organizacemi“, byrokracií, soudní „mašinérií“, konvencemi, mafii či gangem, politickou stranou atd.). V této souvislosti je možné položit otázku, jak velká část tzv. „alternativních“ hnutí a „alternativního“ umění, jehož protagonisté se chtějí vymukat konformitě moderní společnosti, je plně konformní s moderními ideály občanských práv a neomezených nároků jedinců? Do jaké míry se tyto „alternativy“ snaží dokázat, že klíčové hodnoty moderní společnosti jsou vlastně správné? Do jaké míry zastánci „alternativ“ konfrontují individualistickou ideologii občanských práv s odlišnými paradigmaty a do jaké míry ve snaze o obhajobu nezadatelných práv jedince kritizují důsledky jednání, které vychází z racionality neomezených nároků, tedy z jejich vlastních ideálů?

tyto předpoklady odmítá. Je tedy překážkou uplatnění dobrovolné skromnosti ve vztahu ke krajině.

Vzhledem k tomu, že česká společnost (a v jejím rámci původní i po roce 1946 přistěhované obyvatelstvo jižní Moravy) má za sebou více než sto let moderního vývoje a že v jejím rámci již na počátku tohoto století zdomácněly zákonné záruky občanských a ekonomických svobod, politická práva a funkční sociální zákonodárství, lze předpokládat, že ve své každodenní verzi má ideologie občanských práv značný vliv na postoje obyvatel České republiky. Otud plyne hypotéza, že pro postoje obyvatel České republiky vůči krajině bude příznačné antropocentrické hodnocení významu krajiny a sporý výskyt pokory vůči řádu krajiny.

Uvedenou hypotézu se pokusím ověřit sekundární interpretací poznatků o postojích obyvatel jižní Moravy ke krajině. Jako východisko této sekundární interpretace jsem použil data čtyř výzkumů, uskutečněných v letech 1988 až 1994 na jižní Moravě, v dolním Podyjí a dolním Pomoraví⁵. Vzhledem k tomu, že šetření byla většinou zaměřena na venkovské obyvatelstvo, použitá data nevypovídají dostatečně o postojích obyvatel měst daného regionu.

Modernizace domácnosti a postoje ke změnám v krajině

Respondenti citovaných výzkumů byli v průběhu posledních padesáti let dvakrát vystaveni nutnosti akceptovat zásadní změny v jimi obývané krajině. Poprvé v období kolektivizace zemědělství, podruhé v době výstavby Novomlýnských nádrží. K dispozici jsou explicitní poznatky o procesu adaptace na změny spojené s výstavbou Novomlýnských nádrží, na nichž je založen následující text. Výroky o procesu adaptace na změny spojené s kolektivizací jsou vesměs založeny na analogii s procesem přijetí stavby nádrží, a byly tedy

5 Jedná se o následující výzkumy: (a) Dotazníkový výzkum vztahu obyvatel Pasohlávek a Vlasatic ke krajině, který uskutečnila Librová v roce 1988 (Librová, 1988). Dotazováno bylo 737 obyvatel uvedených obcí. (b) Šetření názorů starostů na zřízení trilaterálního národního parku nivy Moravy, Dyje a Dunaje, které bylo realizováno v roce 1992 Příadkovou a Přadkou (1992). Autoři uskutečnili rozhovory se starosty 30 vybraných obcí okresů Břeclav, Hodonín, Uherské Hradiště a Znojmo. (c) Případová studie konfliktu o Novomlýnské nádrže, kterou v roce 1992 uskutečnil Musil (1992). Studie, která si kladla za cíl odhalit možnosti a meze konsensu mezi zastánci revitalizace lužní krajiny a zastánci dílčích úprav dobudovaných Novomlýnských nádrží, byla založena na datech získaných rozhovory s 31 typickými mluvčími skupin a organizací zainteresovaných v konfliktu o řešení otázky Novomlýnských nádrží. (d) Komparace případových studií tří vesnic (Pasohlávky, Dolní Věstonice, Strachotín), do jejichž katastru zasahují Novomlýnské nádrže. Řešitelem projektu, jehož cílem bylo porozumět procesům utváření veřejného mínění o Novomlýnských nádržích v letech 1989 až 1994 byl Musil, případovou studii Dolních Věstonic zpracoval Ryšavý (Musil, 1994a). Dalším zdrojem informací byla zpráva o zkušenostech ze setkání týmu zahraničních expertů, s představiteli skupin a organizací zainteresovaných na řešení situace v lokalitě Novomlýnských nádrží a se studenty z Valtic, které se uskutečnilo v rámci projektu „Landscape Stewardship Exchange“ v Mikulově, 17. až 21. října 1994. Zprávu ze setkání, které bylo věnováno ochraně území v regionu Pálava, zpracoval Musil (1994b).

vyvozeny nepřímou. Tato analogie vychází z předpokladu, že kolektivizace zemědělství i výstavba nádrží a důsledky těchto změn byly postupně akceptovány, protože byly chápány jako symbol nebo jako pragmatický nástroj uspokojení nároku obyvatel jižní Moravy na modernizaci domácnosti a na technoloické a organizační změny v zemědělství.

Většina obyvatel jižní Moravy posuzovala uvedené změny z hlediska jejich krátkodobého a lokálního vlivu na život v obci a rodinné domácnosti (Musil, 1994a). Radikální změny v krajině vyvolávaly u obyvatel jihomoravských vesnic zpočátku obavy z toho, že se nepodaří udržet hospodářskou stabilitu rodinné domácnosti a navyklé způsoby jejího zajišťování. Tyto obavy však byly korigovány představou, že změny v krajině jsou součástí širších sociálních změn, které umožní modernizaci domácností a infrastruktury jihomoravských vesnic⁶. Na základě rozboru poznatků citovaných výzkumů se zdá být pravděpodobné, že očekávání modernizace, které většina respondentů chápala a chápe jako „uspokojení oprávněného nároku na lepší život“, ovlivnilo postoje lidí ke kolektivizaci, výstavbě nádrží a následným změnám v krajině zásadním způsobem. Pokusím se nyní popsat logiku působení očekávání modernizace na postoje ke krajině tak, jak jsem jí v průběhu svých výzkumů a díky sekundární interpretaci použitých dat pochopil.

Do poloviny tohoto století poutal v souvislost se záplavami pozornost obyvatel jižní Moravy zejména vodní režim krajiny dolního Podyjí a dolního

6 Domněnku, že výstavba Novomlýnských nádrží (a potažmo také kolektivizace zemědělství) byla namnoze chápána jako symptom nebo součást širšího procesu modernizace života na venkově, vyvozují především ze zkušenosti, kterou jsem získal v průběhu rozhovorů s obyvateli jižní Moravy a během pobytu v jihomoravských vesnicích. Mé dojmy z terénních setření, které často není možno dokumentovat pomocí logicky evidentních indikátorů, jsou plné signálů snahy místních dosáhnout nebo prezentovat dosažení „městského standardu bydlení“ a důvěry v moderní stroje a technologie. Jakýmsi „rubem“ těchto signálů důvěru v moderní podmínky života byl s naprostou samozřejmostí přijímaný a tudíž většinou ani explicitně neverbalizovaný předpoklad, že „staré“, tedy to, „co bylo dřív“, je k nepotřebě. Pokud tato představa byla verbalizována, stalo se tak explicitním vyjádřením obav, že by uplatnění ekologických hledisek při rozhodování o Novomlýnských nádržích mohlo zabrzdit proces, v němž se životní podmínky na venkově vyrovnávají s podmínkami života ve městě (viz Musil, 1992, 1994a). V tomto kontextu byly jak velkokapacitní zemědělské technologie, založené na použití mechanických strojů a chemikálií, tak stavba nádrží, vždy chápány jako součást moderního světa, jako něco, co přibližuje venkov k městu.

Zmíněné „signály“ důvěry v prvky moderní infrastruktury a nedůvěry v tradiční řešení byly metodologicky obtížně uchopitelné proto, že se součástí rozhovorů stávaly pouze kontextuálně. Respondenti považovali za samozřejmost, že jako obyvatelé venkova, který stále „zaostává za městem“, mají legitimní nárok na modernizaci, kterou chápou jako zlepšení podmínek svého života. Tento předpoklad proto neměli potřebu verbalizovat. Snaha zavést na otázku modernizace řeč většinou vedla k vyjádření nejistoty, zda je modernizace infrastruktury venkova, kterou respondenti považovali za nedokonalou, nezvratným procesem. Právě tyto obavy považují za explicitní důkaz orientace respondentů na modernizaci domácnosti a na uspokojení jejich „nároku“ na zlepšení podmínek života ve vesnicích.

Pomoraví. Krajina, jejíž vyvážený stav, provázený sezónními výkyvy hladiny řek, byl pravděpodobně až do šedesátých let považován za samozřejmost a nebyl tudíž předmětem soustředěné pozornosti, se v posledních třech desetiletích postupně stává uvědomovanou hodnotou. Tuto povolnou změnu způsobily zejména následující okolnosti:

(1) Krajina dolního Podyjí a dolního Pomoraví prodělala značné změny v souvislosti s kolektivizací zemědělství. Tyto změny nebyly v 50. a 60. letech pravděpodobně reflektovány jako zásah do přírodních struktur krajiny a byly spíše vnímány jako destabilizace struktury majetkových držav. Vystřídání husté sítě drobnějších pozemků velkými lány bylo většinou obyvatelstva postupně pozitivně nebo fatalisticky akceptováno. V 80. letech byly díky vývoji postupů „zemědělské výroby“ velké lány vnímány jako těžko zpochybnitelná technologická nezbytnost. Pravděpodobně teprve v souvislosti s dalšími masivními zásahy do krajiny (viz dále) začali někteří obyvatelé jižní Moravy postupně přikládat větší význam skutečnosti, že změna struktury držení půdy byla spojena se zásahem do přírodních procesů.

(2) Masivní změny krajiny, způsobené výstavbou Novomlýnských nádrží v oblasti pod Pálavskými vrchy, vyvolaly v 70. a 80. letech tohoto století řadu problémů. Mezi nimi je třeba zmínit počáteční nechuť místních obyvatel ke stavbě vnucené politickou mocí a vodohospodářskými experty „zvenčí“, pohyb těžké techniky v obcích, změny režimu spodní vody a vody ve studních, změny proudění vzduchu, přechodná nebo trvalá omezení pohybu obyvatel v těsné blízkosti obcí⁷, úbytek vysoké zeleně⁸, napětí a konflikty provázející řešení těchto problémů, zpočátku negativně hodnocená skutečnost, že se obce stávají cílem rekreačních pobytů a s tím spojené potíže v zásobování. Zkušenost s těmito problémy narušila pocit, že stabilita krajiny a jejich zdrojů je neproblematická nebo pouze sezónně problematická samozřejmost.

(3) Aspirace obyvatelstva na vytvoření místní „civilizační infrastruktury“ (vodovod, kanalizace, plynofikace) obrátily pozornost řady lidí ke stavu a kvalitě příslušných zdrojů⁹.

7 V okolí Novomlýnských nádrží byla zaznamenána častá kritika neprostupnosti krajiny v okolí obcí pro chodce. Příčiny neprostupnosti se lokálně liší, uváděny jsou: oplocené sady, zákaz vstupu na soukromé pozemky využívané k rekreačním účelům, nepřítomnost vysoké zeleně, která činí pobyt v krajině nesnesitelným, výskyt bodavého hmyzu, omezení vstupu do chráněných území, zaplavení okolí obce novými nádržemi, znečištění okolí obce v důsledku „divoké turistiky“ a stavební uzávěry, které brání upravit podmínky pro turistiku. (Musil, 1994 a)

8 Úbytek vysoké zeleně reflektovali obyvatelé okolí Novomlýnských nádrží nepřímo tím, že zdůrazňovali hodnotu vysoké zeleně a hovořili o potřebě jejího rozhojnění v okolí svých obcí. Při popisu „ideální krajiny“ uváděli respondenti výzkumu z roku 1994 slova „les“, „větrolam“, „strom“, „zalesnit“ apod. V Dolních Věstonicích se obnova zeleně stala v roce 1990 předmětem místní petice. Menší část respondentů má při zmínce o „zeleni“ na mysli původní lužní les, většina hovoří o zeleni obecně a míní například osázení stávajících břehů vodních ploch stromy. (Musil, 1994a)

9 V řadě obcí se jeví jako „provozní dominanta“ povinnost vypracování a realizace plánů zpracování odpadu, otázky řízených skládek, odvozu odpadů, likvidace divokých skládek apod. Jednotlivé obce řeší problémy spojené s hygienickými parametry prostředí (kvalita

(4) Skutečnost, že řada lokalit dolního Podyjí a dolního Pomoraví je pro svou značnou přírodní a ekologickou hodnotu dlouhodobě předmětem pozornosti státní i dobrovolné ochrany přírody, stavěla a staví místní obyvatelstvo před nutnost zformulovat vlastní stanovisko k dilematu mezi přírodní hodnotou krajiny, posvěcenou autoritou zákonů, expertů na ochranu přírody a úřední mocí, a obavami z omezování hospodářské i jiné činnosti, která provázejí režim chráněných území.

(5) V první polovině 90. let byl zájem lidí o stav krajiny posílen snahou o ekonomické využití rekreační hodnoty osobitého a snadno dostupného regionu, který oplývá historickými památkami, přírodními zajímavostmi, možností koupání a rybaření a vínem¹⁰.

Veřejná publicita výše zmíněných problémů podporovala reflexi stavu krajiny jako ve větší či menší míře problematického jevu. V některých částech dolního Podyjí (zejména v obcích, které přiléhají k Novomlýnským nádržím) přivedla v 90. letech vleklá přítomnost uvedených problémů proces „uvědomování si krajiny“ do fáze konkrétních konfliktů a napětí mezi obyvateli jednotlivých obcí. Aby toto napětí oslabili, začali se obyvatelé obcí kolem Novomlýnských nádrží rozhovorum o krajině vyhýbat. Došlo zde k jakémusi „přesycení krajinou“, ztrátě chuti se problémy krajiny zabývat nebo k apatii těch, kteří se dříve angažovali ve věci ochrany krajiny. (Musil, 1994a, 1996) Jedním z důsledků uvedeného vývoje byla v 90. letech značná rezervovanost představitelů některých obcí vůči projednávání návrhů na rozšíření Chráněné krajinné oblasti Pálava. (Přadková, 1992) Do postojů obyvatel dolního Podyjí a částečně také dolního Pomoraví se proces, který byl výše nazván „uvědomování si krajiny“, promítá vědomím, že s krajinou mohou být problémy. Toto vědomí se však u většiny respondentů citovaných výzkumů neprojevuje sklonem začlenit stabilitu přírodních procesů v krajině mezi vlivná kritéria vlastního rozhodování.

Obyvatelstvo pohlíží na krajinu z hlediska bezprostředního dopadu řešení toho či onoho problému na území své obce a z hlediska momentálního stavu věcí (Musil, 1994a). Hledisko širšího regionu a hledisko minulé nebo budoucí stability nebo utěšenosti krajiny nepovažuje většina dotázaných za relevantní

ovzduší, dostupnost a kvalita vody, odpadní vody). S tím souvisí mnohde svízelná problematika tzv. „ekologických staveb“, jak bývá nazývána výstavba kanalizace a čističky, vodovodu, plynifikace apod. Zastupitelstva často řeší problémy, které jim při zabezpečování zdrojů a odpadů vznikají v souvislosti s režimem chráněného území, který platí v katastru jejich obcí. (Přadková, 1992; Musil, 1992, 1994a)

10 V různých částech jižní Moravy (okolí Novomlýnských nádrží, Valtice, Mikulčice aj.) existuje zájem obecních zastupitelstev a podnikatelů na podpoře turistiky a služeb pro rekreatanty (jsou používány termíny „citlivý turismus“ a „agroturistika“). Tento zájem je někdy vědomě a někdy intuitivně spojován se snahou vytvořit pracovní příležitosti, aniž by bylo nutno podporovat růst průmyslu. V povědomí obyvatel je zájmové území převážně zemědělskou, sadařskou a vinohradnickou oblastí. (V této souvislosti jsou důležité úspěchy tzv. integrovaného a biologického vinařství.) Obyvatelstvo si je vědomo, že krajina zájmového území nabízí řadu atraktivních prvků, mezi nimi jsou zdůrazňovány zejména Pálavské kopce, Novomlýnské nádrže, areál v Lednici, památky ve Valticích, vykopávky v Mikulčicích a na Pohansku, vinohrady a vinné sklepy atd. (viz Musil, 1994a, 1994b)

kritérium svých praktických každodenních rozhodnutí. Krátkodobé a lokální vnímání, podporované zkušenostmi s kolektivizací a s výstavbou Novomlýnských nádrží vyúsťuje do fatalistického akceptování¹¹ momentálního stavu krajiny jako východiska pro rozhodování. Tento fatalismus má však málo společného s pokorou vůči řádu krajiny. Je spíše racionalizací bezmocnosti¹² vůči politikům, expertům a ochráncům přírody, kteří po desetiletí měnili a mění, respektive konzervují místní krajinu a rozhodují o ní bez ohledu na mínění a potřeby místních obyvatel.

K akceptování Novomlýnských nádrží jako „stavu věcí“ nevedly místní obyvatelé pouze negativní motivy plynoucí z bezmoci vůči mocnějším organizacím. Domnívám se, že pro přijetí gigantické vodohospodářské stavby měly obyvatelé jižní Moravy také pozitivní důvody. Projektanti stavby slibovali eliminaci záplav, vybudování masivního systému zavlažování polí, vytvoření podmínek pro příchod rekreatů a potažmo tvorbu nových pracovních příležitostí ve službách pro ně¹³. Postoj většiny obyvatel k těmto „vějičkám modernizace“ byl zpočátku ambivalentní. Parametry stavby byly – na jedné straně – chápány jako velikáské a při vyjednávání o tom, kudy povedou hráze, respektive, které pozemky zaplaveny budou a které ne, padla občas silná slova. Stavba byla vnímána jako vnucená zvenčí. Na druhé straně je třeba vzít v úvahu skutečnost, že se propagátorům od počátku dařilo stavbu prezentovat jako plod moderního technického myšlení. Domnívám se, že z hlediska místních obyvatel nebylo zanedbatelné, že vnímali stavbu nádrží jako signál moderní doby, jako příznak celkové modernizace a tudíž i zlepšení života v jejich venkovském regionu. Stavba tedy v jejich očích znamenala potvrzení šancí na modernizaci¹⁴.

11 Většina obyvatel dolního Podyjí dnes nepodporuje rekultivaci lužní krajiny v prostoru nádrží. Připadá jim absurdní rušit jednu vybudovanou dílo. Přesto však někteří obyvatelé okolí nádrže mají důležitou výhradu zejména k úbytku vysoké zeleně, změnám proudění větru, omezení pohybu v okolí vesnic a ke skutečnosti, že ve druhé nádrži se hromadí splašky z povodí Svatky. Vedle výhrad jsou uváděna také pozitiva - zamezení záplavám, úbytek komárů, úbytek páchnoucího bahna, růst pracovních příležitostí ve službách pro rekreaty, lokálně nezamrzání vinogradů. Lidí, kteří nádrže striktně odmítají je hrstka. Většina má kritický postoj, ale domnívá se, že věci již nejde „vrátit zpět“. (Musil, 1992, 1994a)

12 Podle poznatků, které uvádí Wynne (viz Lash, 1996: 53-61), má laická veřejnost, která je při hodnocení a řešení environmentálních vlivů závislá na rozhodování a expertize velkých organizací nebo specializovaných profesionálů, sklon uvést svou závislost na jiných subjektech a své pochyby o stanoviscích a postupu těchto subjektů do souladu tím, že důsledky své bezmocnosti interpretuje fatalisticky jako důsledek neznámých „přirodních“ sil. Tímto způsobem se laická veřejnost zbavuje nepřijemných pocitů neurčitosti a nejistoty, které pramení z ambivalentního hodnocení situace a z nedůvěry vůči situaci ovládaným expertům a organizacím. Fatalistická reakce laické veřejnosti rovněž umožňuje vyhnout se přílišnému zdůrazňování nebo „pitvání“ své závislé a marginální pozice v celém procesu řešení situace.

13 Možnost získat nové pracovní příležitosti ve službách pro rekreaty nabyla na významu až po roce 1990 a přispělo k vývoji pozitivního náhledu místních obyvatel na Novomlýnské nádrže. Posílení tržních prvků ekonomiky tedy v tomto případě podpořilo akceptaci ekologicky problematického zásahu do krajiny.

14 Podobně ambivalentní image, založený na směsi ochrany tradičního a očekávání modernizace, mohla mít o dvacet let dříve také kolektivizace zemědělství.

Jinak řečeno, obyvatelé jižní Moravy nepřijali stavbu nádrží pouze pod vnějším tlakem. Do značné míry se sice zdráhali stavbu akceptovat, protože pro mnohé znamenala zaplavení místa dětských her, pozemku s louku nebo míst, kam chodili na čekanou a na ryby. Měli obavy, že se ve stavbou změněných podmínkách nepodaří udržet hospodářskou stabilitu rodinné domácnosti, navyklé způsoby jejího zajišťování a některé další zvyklosti. Přesto ji vnitřně přijali, protože jim akceptace vnuceného „stavu věcí“ slibovala udržení nebo zvýšení šancí na uspokojení „nezadatelného nároku“ rodinné domácnosti a obce na modernizaci. V zájmu tohoto cíle byli ochotni smířit se se zásahy do krajiny, se kterými zpočátku nesouhlasili. Lze předpokládat, že tento způsob adaptace na změny v krajině, založený na kombinaci fatalistického přijetí vnucených a původně odmítaných změn s nadějami na modernizaci, měl na jednání místních obyvatel pravděpodobně vliv nejen v době výstavby Novomlýnských nádrží (70. a 80. léta), ale také v období kolektivizace zemědělství (50. a 60. léta).

Proces akceptace stavby nádrží a změn, které ji provázely, byl dlouhodobý. Důvodem této skutečnosti bylo napětí mezi obavou ze změny a nadějí na modernizaci. Během období, na jehož počátku byly prvních signály inovace a na jehož konci bylo vnitřní přijetí již realizovaných změn¹⁵, slábl subjektivní důraz, který obyvatelé jižní Moravy kladli na zachování tradičního, a sílil důraz na modernizaci.

Například v Pasohlávkách byla počáteční nechuť k výstavbě nádrží vedena obavami o narušení uzavřeného života relativně odlehle komunity, v níž se lidem díky kombinaci příjmů ze zaměstnání, produkce vlastního domácího hospodářství a podpůrných služeb zemědělského družstva dařilo udržovat slušnou životní úroveň, uplatňovat některé (dříve nevídané) prvky modernizace domácností a užívat klidného života venkovské pospolitosti. S obavami byli sledováni první rekreanti, kteří do obce přibyli, aby užili možnosti koupání v nové nádrži. Lidé si stěžovali, že jim rekreanti kradou zeleninu z polí a vykupují chleba z místního obchodu. Postupně se však v obci prosadila myšlenka, že je třeba zájem rekreatantů využít jako zdroj pracovních příležitostí v turistických službách. V první polovině 90. let se již v obci nevedl spor o to, zda rekreanty akceptovat nebo ne, nýbrž o to, jakou koncepci služeb a výstavby ubytovacích zařízení podpořit. (Musil, 1994a)

V Pasohlávkách dnes bydlí značná část obyvatel nádržemi zatopeného Mušova. Jejich stanovisko k výstavbě Novomlýnských nádrží bylo v 80. letech příznivější než bylo v té době v regionu zvykem (Librová, 1988). Podle vyprávění jednoho z nich měla na jejich postoj vliv nabídka stavebních parcel v Pasohlávkách a slib kompenzace zatopeného majetku. Tyto sliby vnesly

15 Podle zkušeností respondentů došlo k plnému přijetí změn zpravidla až deset let po dokončení akce. Tuto skutečnost je možno explicitně, výroky obyvatel a popisem vývoje událostí, doložit v případě výstavby nádrží. (viz Musil, 1994a) Domnívám se, že podobný předpoklad je možné uplatnit i v případě scelování pozemků a kolektivizace zemědělství. V obou případech totiž akceptace změny převážila až v době, kdy dospěla generace dětí těch, kteří byli dospělí, když inovace začala.

rozkol do původně vnitřně jednotných a názorově protichůdných táborů komunistů, kteří nádrže prosazovali, a lidovců, kteří byli proti. Protože územní plán počítal se zatopením Mušova, nebylo zde několik let vydáno ani jedno stavební povolení. Nově nabídnutou možnost výstavby rodinných domů, která by byla podporována kompenzacemi za opuštění původních obydlí, přivítala s nadšením většina komunistů i lidovců. Odpor lidovců byl překonán a změna akceptována. Dnes mají Mušovští postavené nové, řadové domy v Pasohlávkách a mnozí s nostalgii vzpomínají na domy v Mušově. Dvory tam byly větší, hnůz z prasečáku nebylo nutno vyvážet přes předsíň, kompenzace majetku nebyly takové, jak se čekalo, „na krku“ zůstaly dluhy ze stavby patrových domů, do kterých teče „rovnýma střechama“... (Musil, 1994a)

Vývoj názorů lidí z Pasohlávek a z Mušova dobře ilustruje skutečnost, že touha po uspokojení „nezadatelného nároku“ na modernizaci domácností, sehrála při jejich rozhodování, zda akceptovat výstavbu nádrží, respektive zaplavení vlastní obce vodou, zásadní úlohu. Domnívám se, že představu místních obyvatel, že „mají nárok“ na modernizaci svých domácností, je v daném případě možné chápat jako překážku přijetí pokory vůči řádu krajiny. Tuto domněnku potvrzuje také postoj místních obyvatel k názorům a počínání ochránců přírody. Řada respondentů vyjádřila obavu, že konzervace stavu přírody a krajiny, kterou prosazují ochránci přírody, by vedla ke konzervaci zaostalé infrastruktury jejich obcí a k ohrožení ekonomické prosperity a modernizace jejich domácností (Musil, 1992, 1994a).

Krajina pro lidi

Výše popsany vliv „oprávněných nároků na modernizaci“ je podmíněn absencí přijetí krajiny jako cílové hodnoty. Podle výzkumu Musila a Ryšavého (Musil, 1994a) je krajina respondenty obvykle vnímána z hlediska potřeb lidí, kteří v ní žijí, a jejich domácností. „Ideální krajina“ je pro většinu respondentů relevantních šetření krajinou, která přináší užitek člověku a ve které se člověku dobře žije. Uznání volné přírody a porozumění krajině jako vnitřně vyváženému celku je mezi místními obyvateli velmi vzácné.

Z hlediska potřeb lidí obyvatelé zájmového území někdy oceňují dílčí, z kontextu krajiny zpravidla vytržené krajinné prvky a souvislosti (například vysokou zeleň, ovocné stromy, lužní les¹⁶, louky¹⁷, kombinace

16 V Pomoraví se hovoří o lužním lese v souvislosti s regulacemi Moravy, které byly provedeny v době výstavby Baťova kanálu. Tato regulace byla v roce 1992 v mínění starostů z Pomoraví spojována s poklesem spodní vody, vysušováním lužních lesů a následně pak s nevhodným využíváním půdy podél řeky. Mrtvá ramena, která po regulaci zůstala, byla v roce 1992 vnímána jako významný krajinný prvek. Lužní les je starostům, kteří byli dotazováni v roce 1992, znám v souvislosti s ochranou krajiny, ví se, že to je evropská rarita, ví se, že se mu nedaří v důsledku poklesu hladiny spodní vody a to pak v souvislosti s regulacemi vodních toků, zvláště pak Moravy. (Přadková, 1992)

17 Podle Přadkové (1992) starostové v celém Pomoraví při úvahách o některých úpravách

lesů a luk v lužní krajině¹⁸, větrolamy, zemědělské využití pravidelně zaplavovaných půd, úrodnost záplavových nánosů, schopnost lesa zadržet vláhu, protierozní působení porostů, jejich schopnosti ukrýt lovnou zvěř apod. — viz Librová, 1988; Přadková, 1992; Musil, 1994a, 1994b).

Jako jedna z klíčových hodnot je obyvateli jižní Moravy uznávána „rodina“ (Musil, 1992, 1994a). V souvislosti se vztahem ke krajině má tato hodnota pro místní obyvatelstvo dva významy. V prvním případě jde o podřízení vývoje krajiny a volby technologických postupů hospodaření v krajině potřebě zajištění pracovních příležitostí a existenčních podmínek života rodinné domácnosti. Ve druhém případě je respondenty zmiňována potřeba dobrých podmínek pro širší škálu rodinných aktivit, včetně vhodného prostředí pro trávení volného času dětí (například možnost „lezení po stromech“, možnost kontaktu dětí s obojživelníky, romantika klukovských her v lužní krajině apod.), popřípadě matek s malými dětmi („procházky“). Druhý uvedený význam rodiny je zmiňován zejména lidmi, jejichž hospodářská nebo volnočasová aktivita byla v nedávné minulosti omezena výstavbou Novomlýnských nádrží nebo zavedením režimu chráněných území.

Své každodenní rozhodování podřizují místní obyvatelé spíše hledisku existenčního zajištění a pracovních příležitostí než hledisku krajinného prostředí. Tato preference dnes není dána pouze měnící se ekonomickou situací ve společnosti. Svě zdůvodnění má také v tradici. Zatímco hodnota existenčního zajištění je hluboce zakořeněna v historické zkušenosti obyvatel jižní Moravy, potřebu krajiny jako přívětivého obytného prostoru si místní obyvatelé uvědomili historicky teprve nedávno v souvislosti se změnami krajiny, které provázely kolektivizaci, výstavbu nádrží, vytváření vodovodních sítí a zavádění státem chráněných území.

Skutečnost, že důsledky uvedených procesů jsou dnes některými obyvateli jihomoravského venkova (častěji ženami než muži — viz Musil, 1994a) považovány za ohrožení uspokojení potřeby kontaktu s krajinou jako s příznivým obytným prostorem, byla podpořena také vývojem dalších prvků modernizace. V souvislosti s „poměšťováním“ životního stylu obyvatel venkova značně stoupla obliba „procházek s kočárkem“. Moderní sociální zabezpečení přitom vytvořilo pro tyto procházky čas tím, že mladým matkám poskytlo tzv. mateřskou dovolenou a babičkám a dědečkům starobní důchody. Díky těmto sociálním příjmům si dnes i chudší venkovská domácnost může dovolit věnovat část svého disponibilního času na něco jiného než na práci v zaměst-

krajiny vždy uváděli dva základní pojmy: „zaloučení v pásmech nejbližší toku Moravy“ a „lužní lesy“. Potřeba zaloučení byla zdůvodňována výrokem „vždycky tam byly louky, až potom se to začalo orat“. (Podobný výrok uvedli starostové z Babic, ze Starého Města u Uherského Hradiště, Nedakonic, Sodoměřic, Tvrdonic, Kostic.)

18 Řada lidí má pozitivní citový vztah k tradiční, zejména lužní krajině. Pozitivní emoce vyvolává představa lužní krajiny nejen u těch, kteří vzpomínají „jaké to zde bylo dříve“ (Musil, 1994a). Z estetického hlediska ocenili v roce 1994 lužní krajinu také například studenti středních škol z Valtic, kteří v anketě zdůrazňovali potřebu „zachovat ráz lužní krajiny“ (Musil, 1994b).

nání nebo v rodinném hospodářství. Před vznikem moderních institucí sociálního zabezpečení, tedy před uzákoněním tzv. sociálních práv občanů, by z hlediska důrazu, který byl kladen na existenci zajištění, nebylo něco takového možné.

Z hlediska vlivu ideologie občanských práv je důležité, že potřeba krajiny jako příznivého obytného prostředí, k jejímuž uvědomění vedly výše zmíněné procesy, je dnes obyvateli jihomoravského venkova chápána a deklarována jako „právo“ či „nárok“, občanů, který má být uspokojen společností. Uvědomění si potřeby kontaktu s krajinou má tedy podobu artikulace neuspokojeného nároku občana moderní společnosti. Podporuje zájem lidí o uspokojení jejich individuálních potřeb, nikoliv snahu poznat krajinu, porozumět procesům, které z ní činí příznivé obytné prostředí, nebo snahu se do krajiny vcítit. Zájem obyvatel jihomoravského venkova o krajinu je tedy veden převážně antropocentrickými hledisky.

Projevem tohoto antropocentrického posuzování významu krajiny je nevyváženost racionalizovaných a emociálních prvků v postojích respondentů ke krajině. Ve výrocích dotázaných je možné identifikovat dva vzory vnímání krajiny, kterým je společná nerovnováha mezi racionálním a citovým hodnocením krajiny nebo dílčích krajinotvorných prvků.

V prvním případě jde o citový důraz na prvky tradiční krajiny, který není provázen racionální preferencí jejího zachování nebo její obnovy. V postojích k tradiční krajině, zejména ke krajině minulosti a dětství, která zmizela díky civilizačním změnám (lužní les, lužní louky, mokřady, vodní zdrže, řeka, lužní krajina jako celek atd.) převládá výrazný citový příklon. V případě konfliktu mezi zachováním, respektive obnovou citově upřednostňované původní krajiny a hospodářskými nebo existenčními, krátkodobými účely není tato citová preference chápána jako dostatečně silný protiargument vůči pragmatickým, racionalizovaným argumentům, vyplývajícím z důrazu na lokální a krátkodobou účelnost. (Musil, 1992, 1994a)

Ve druhém případě jsou (s pochybnostmi) racionálně přijímány ekologicky relevantní návrhy změn stávající krajiny, aniž by toto racionální přijetí bylo provázeno výraznými pozitivními emocemi. V postojích vůči nově zaváděným nebo nově doporučovaným krajinotvorným prvkům (větrolamy, obnovení remízků a mezí, znovu rozčlenění velkých lánů, výsadba alejí kolem polních cest, znovurozčlenění velkých vodních ploch apod.) je časté (ne však všeobecné) racionalizované uznání technologické opodstatněnosti takových návrhů, podporované (někdy vyprávěním zprostředkovanou) vzpomínkou na obraz krajiny před kolektivizací. Součástí respondenty vyjádřených postojů k diverzifikaci krajiny je citová vlažnost ke krajinotvorným prvkům, které by díky navrhovaným změnám měly vzniknout. (Librová, 1988; Musil, 1994a)

Tato citová vlažnost je pravděpodobně dvojího původu. Za prvé je projevem většinou explicitně nevysloveného podezření, že technologie, které diverzifikují krajinu, jsou přece jen méně účinné než „tvrdé technologie“ založené na naftě a chemikáliích. (Například vzestup spontánní odolnosti pestřejší

krajiny vůči polním „škůdcům“ není považován za dostatečnou garanci za-
mezení škodám na úrodě.) Druhým zdrojem citové vřazenosti vůči obrazu
krajiny, která by vznikla aplikací krajinu diverzifikujících technologií, je bez-
děčná asociace mezi, alejí a remízků s „jednou opuštěnou minulostí“. V očích
respondentů jsou tyto prvky krajiny přes veškeré sympatie k nim, chápány
jako něco, co „odnesl čas“, tedy modernizace. Zalíbení v nich je vnímáno jako
romantické staromilství. Respondenti, s nimiž jsem o technologiích diverzifi-
kace hovořil, se k mezím, remízkům a alejím néstavěli odmítavě. Spíše jsem
měl dojem, že nenacházejí dost subjektivních důvodů k tomu, aby jejich ob-
nově věnovali svůj vzácný čas a energii. Předpokládám, že ten by raději vě-
novali vytváření moderní infrastruktury své obce a domácnosti.

Stanoviska k otázkám místní krajiny, zakotvená v dosud uvedených posto-
jích, představují v jihomoravských obcích majoritní hledisko, které má do-
minantní status. Je pro ně příznačný důraz na krátkodobou ekonomickou
návrstnost zvolených řešení, zdůvodňovaných výhradně potřebami lidí, po-
suzování otázek krajiny z dílčích (lokálních a oborových) hledisek, neznalost
nebo podceňování nadlokálního rozměru otázek krajiny, zdůrazňování mo-
mentálního stavu věcí a „nezvrstnosti změn“, ke kterým již došlo.

V názorové atmosféře utvářené těmito stanovisky jsou nemnozí dotázaní,
kteří vyslovili zájem o obnovu ekologických funkcí vysoké zeleně v krajině,
o hledání dlouhodobých řešení otázek krajiny nebo lidí, kteří chápali eko-
nomická a ekologická hlediska hodnocení vývoje krajiny jako nerozporná,
reprezentanty minoritní subkultury. Jak z hlediska podílu na populaci
(v jedné obci šlo vždy o několik jedinců), tak z hlediska prestiže svých stano-
visek představují okrajovou menšinu. (Musil, 1994a) Projevem této skuteč-
nosti je skromná aktivita organizací ochrany přírody v navštívených obcích.

S výjimkou Břeclavi a Mikulčic není v obcích dolního Podyjí a dolního
Pomoraví známa organizovaná skupina dobrovolných ochránců přírody.
Ochránci přírody (podle místní etikety „zelení“) jsou vnímáni jako „lidé odji-
nud“, „cizinci“. To významně podlamuje status jejich argumentů v očích
místní veřejnosti.

V Šakvicích, jedné z obcí, do jejíhož katastru zasáhla výstavba Novomlýn-
ských nádrží, působilo na přelomu 80. a 90. let občanské sdružení, které si
kladlo za cíl obnovu tradičního vzhledu lužní krajiny. Výzva, kterou toto
sdružení rozšířilo, měla ve své době podporu značné části místního obyvatel-
stva. Přestože petice, kterou sdružení rozšířilo, byla obyvatelstvem chápána
jako výraz politické emancipace lokálního společenství, řada obyvatel okol-
ních vesnic ji považovala za záležitost „šakvických“, která nemá bezprostřed-
ní vztah k situaci ostatních obcí. Ve věci šakvické výzvy převzali postupně
iniciativu ochránci přírody z Brna, jejich příznivci z dalších míst ve střední
Evropě, MŽP ČR a masové sdělovací prostředky. Tím vzal mýtus politické
emancipace lokálního společenství za své a byla obnažena skutečnost, že
sympatie, které petice vzbudila, nebyly motivovány akceptováním krajino-
tvorného programu šakvické skupiny. Status argumentů šakvického sdružení
je dnes v zájmovém území vyloženě marginální.

V dolním Podyjí a dolním Pomoraví uplatňuje své zájmy řada organizací, jejichž strategický důraz na momentální existenční potřeby lidí, dílčí oborová a resortní hlediska a krátkodobou ekonomickou návratnost je obtížně slučitelný s principem trvalé udržitelnosti. Tyto subjekty (např. vnitřně ne vždy jednotné zemědělské, vodohospodářské, lesnické, rybářské a jiné organizace) mohou relativně snadno uplatňovat svůj vliv na veřejné mínění místních obyvatel. Důvodů je několik. Většina obyvatel s nimi sdílí uvedená hlediska hodnocení krajiny a dobře rozumí jejich argumentům. Vzhledem ke své orientaci na majoritní hledisko a vzhledem ke svým ekonomickým možnostem nemají uvedené organizace potíže při hledání spojenců v místní státní správě. V regionu mají přímé a organizované zastoupení a mají v něm četné kontakty s ekonomicky vlivnými organizacemi. Řada obyvatel zájmového území jsou zaměstnanci těchto nebo jim spřízněných organizací. Výsledkem uvedených okolností je, že do mínění obyvatel spontánně prolínají stanoviska příznivě záměrům organizací, které prosazují trvale obtížně udržitelné strategie, usilující o uzpůsobení krajiny potřebám dílčích lidských skupin.

Jak již bylo řečeno výše, lidé, kteří sdílejí hledisko trvalé udržitelnosti, mají mezi místním obyvatelstvem okrajovou pozici. Vzhledem k tomu, že nejsou organizováni, nemají externí zastánci hlediska trvalé udržitelnosti v daném území téměř žádné organizované spojence. Výjimkou je správa CHKO Pálava, jejíž postavení v rámci státní správy je rovněž problematické. Další výjimkou jsou pracovníci Povodí Moravy odpovídající za tzv. „ekologizaci Novomlýnských nádrží“. Ti však v rámci své organizace tvoří rovněž okrajovou skupinu. Organizované spojence by zastánci trvalé udržitelnosti mohli najít mezi některými dobrovolnými rybářskými a mysliveckými sbory nebo mezi zaměstnanci lesního závodu. Tyto potenciální spojence se však dosud nepokusili systematicky kontaktovat.

Externí zastánci trvalé udržitelnosti se pokoušeli zapůsobit na místní veřejné mínění prostřednictvím kampaní, které jeden z jejich organizátorů výstižně nazval „spanilými jízdami“. Touto cestou se zatím ochránci přírody a jejich příznivci vydali pouze výjimečně a pokud tak učinili (viz například z médií známé akce „Dno“ a „Špunt“), narazili na distanci, kterou místní obyvatelstvo pociťuje vůči „cizincům“ a jejich snaze ovlivňovat dění v regionu. Externí zastánci trvalé udržitelnosti jsou v daném regionu cizinci dvojnásob. Za prvé tím, že jejich argumentace vychází z hledisek, která nepodporují modernizaci a většina místních obyvatel je tudíž považuje za nepochopitelná nebo malicherná. Za druhé proto, že vždy přicházejí jako hosté, „luftáci“ s batohy, kteří chtějí poučovat lidi o tom jak mají žít ve své vlastní vesnici. (Musil, 1994a)

Modernizace, fatalismus a problematizace krajiny

Ve světle uvedených zjištění se zdá, že pokora vůči řádu krajiny, chápaná jako morální podmínka uplatnění principů trvalé udržitelnosti a dobrovolné skromnosti ve vztahu ke krajině, je těžko slučitelná se strategií obyvatel

jihomoravských vesnic. Tato strategie je zaměřena na modernizaci rodinných domácností a s ní související modernizaci infrastruktury obce. V zájmu těchto cílů místní obyvatelé akceptovali změny v krajině související s výstavbou Novomlýnských nádrží a pravděpodobně také s kolektivizací zemědělství. Jejich postoj k uvedeným změnám je přesto ambivalentní.

Kolektivizace i výstavba vodohospodářského díla jsou na jedné straně chápány jako prvky širšího procesu modernizace podmínek života, na druhé straně jsou však s nimi spojovány pocity křivdy, způsobené zásahy do rodinných majetků, nechutí ke vměšování externích politiků, technických expertů a ochránců přírody do života místních lidí nebo lítostí nad ztrátou „krajiny dětství“. Pocity bezmocnosti a ambivalence, které v průběhu adaptace na vnější mocenské tlaky a z nich plynoucí změny v krajině místní obyvatelé prožívali, jsou v jejich očích kompenzovány zachováním šancí na modernizaci a vytěsňovány zaujetím fatalistického postoje vůči negativně hodnoceným důsledkům změn.

Mezi nepřilíh reflektované, přesto však negativně pocítované důsledky modernizace zemědělství a vzniku šancí na pracovní příležitosti ve službách pro rekreanty patří problematizace stavu krajiny. Modernizace ji přinesla dvojitou cestou. Přímou tím, že v procesu modernizace zemědělství a vodního hospodářství došlo ke zhoršení kvality místních zdrojů a k omezení možností pohybu obyvatel v okolí obcí. Nepřímou tím, že aspirace na modernizaci technické infrastruktury obcí a domácností, snaha využít rekreační potenciál krajiny a přejímání městských způsobů trávení volného času přivedly pozornost obyvatel ke zproblematizované kvalitě přírodních zdrojů a krajiny v regionu.

Reakce obyvatel jižní Moravy na popsanou situaci může být dvojitá. Jako občané a hospodáři by se mohli pokusit prosadit nebo sami uplatnit takové změny a taková opatření, která by vedla ke zlepšení stavu zdrojů a krajiny v regionu. Přijetí této strategie však komplikuje skutečnost, že místní obyvatelé považují negativně hodnocené změny stavu zdrojů a krajiny fatalisticky za důsledek vnějších politických a technických zásahů. Na jedné straně předpokládají, že řešení vzniklých problémů by mělo být záležitostí kvalifikovaných expertů¹⁹ a zodpovědných úřadů. Na druhé straně však vůči čin-

19 Někteří respondenti vyjádřili mínění, že řešení vzniklých problémů s krajinou je mimo jejich znalosti a kompetenci. Spíše předpokládají, že „společnost, která to všechno natropila, by se měla postarat o řešení“. V rámci tohoto postoje dávají dotázaní najevo zájem diskutovat o návrzích, které mají, namísto abstraktních úvah o udržitelnosti a ekologické stabilitě, pobodu konkrétního technického a ekonomicky podloženého projektu pro konkrétní lokalitu. Tyto věcné projekty mohou vzbudit u obecních zastupitelstev a občanů pozornost a snahu získat podrobnější informace. Zejména v oblasti kolem Novomlýnských nádrží se občané zajímají o to, jaké efekty a dopady může mít realizace toho či onoho projektu na podmínky života v jejich obci. Deklarovaný zájem o „konkrétní projekty“ je dvojitou původou. Za prvé je projevem snahy mít alespoň minimální kontrolu nad dalším vývojem případných zásahů do krajiny. Za druhé je projevem obavy, že sebelépe míněné návrhy, které nebudou dostatečně ekonomicky zajištěny, povedou k polovičatému provedení, jehož výsledkem budou další problémy. (Musil, 1994a)

nosti expertů, jejichž zásah by byl podle nich logický, pociťují nelibost, neboť – po zkušenostech z posledních desetiletí – předpokládají, že by jako „cizinci“ projektovali svá řešení bez znalosti místní situace a bez přihlídnutí k potřebám místních lidí. Proto většinou reagují druhým možným způsobem – vytěšňují problém kvality zdrojů a stavu krajiny, nehovoří o nich, a své strategie další modernizace se snaží založit na akceptování „nezměnitelného“ (to jest momentálního) stavu krajiny.

Jednou z příčin této fatalistické snahy „nechat problémy s krajinou v klidu“ je obava, že kdyby se do řešení existujících problémů se zdroji a s krajinou vložili „zelení“, mohli by – rovněž bez pochopení pro potřeby místních lidí – prosazovat projekty, které by vedly k zastavení modernizace životních podmínek v regionu. Pokud by někdo přišel s názorem, že nejlepším řešením vzniklé situace je „trvalá udržitelnost“, „dobrovolná skromnost“ a „pokora k řádu krajiny“, většina lidí by jej chápala současně jako žvanila a hrozbu naplnění jejích oprávněných nároků na modernizaci a lepší život.

POUŽITÁ LITERATURA

- FLORA, P., HEIDENHEIMER, A. J. (eds.): *The Development of Welfare States in Europe and America*. Transaction Publishers, New Brunswick and London 1995.
- LIBROVÁ, H.: *Vztah venkovského obyvatelstva ke krajině a jeho aktivní podíl na jejím přetváření*. (Nepublikovaný strojopis.) FF UJEP, Brno 1988. 31 s., příloha: dotazník.
- LASH, S., SZERSZYNSKI, B., WYNNE, B. (eds.): *Risk, Environment & Modernity. Towards a New Ecology*. Sage, London etc. 1996.
- MUSIL, L.: *Možnosti a meze konsensu o otázce Novomlýnských nádrží*. EGE Buzek, Brno-Dražovice 1992. 104 s.
- MUSIL, L., RYŠAVÝ, D.: *Utváření veřejného mínění o Novomlýnských nádržích*. (Souhrnná zpráva z výzkumu.) Veronica, Dražovice 1994a. 176 s.
- MUSIL, L.: „Landscape Stewardship Exchange“ – *Ochrana území v regionu Pálava, Mikulov, 17. až 21. Října 1994, zkušenosti pro NGO na jižní Moravě*. Veronica, Mikulov, Dražovice 1994b. 20 s.
- MUSIL, L.: *Krajina jako předmět konfliktu a „zablokování komunikace“ jako sociální instituce*. In: SPFFBU, G 37, Brno 1996, s. 49 – 64.
- Naše společná budoucnost*. Academia, Praha 1991.
- PŘADKOVÁ, S., PŘADKA, M.: *Názory starostů jako reprezentantů samosprávy na zřízení trilaterálního národního parku nivy Moravy, Dyje a Dunaje*. (Výzkumná zpráva.) Brno, 1992. 63 s.

